

Türk Dil Kurumu Yayınları

**VIII. ULUSLARARASI
TÜRK DİLİ KURULTAYI**

22-26 Mayıs 2017

II. CİLT

Ankara, 2021

BEHCETÜ'L-HADÂYİK'İN OĞUZCALAŞMIŞ İBRAHİM EFENDİ NÜSHASINDA ARKAİK (ESKİCİL) UNSURLAR

Melike UÇAR*

Arkaizm Nedir?

Arkaik-arkaizm terimi, bilimsel çalışmaların çoğunda kullanılmış ama terim veya kavram üzerinde çokça tartışma yapılmamıştır. Öncelikle bu terimin bazı sözlüklerde ve makalelerde nasıl anlam bulduğunu göstermek, sonrasında da bu terimden ne anladığımızı ve bu terimin kavram alanı hakkındaki görüşlerimizi bildirmek istiyoruz.

Türkçe Sözlük'te "Arkaizm: Kullanıldığı çağdan daha eski bir çağa ait biçimin, yapının özelliği" (Türkçe Sözlük 2011: 153); "Arkaik: Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (eski söz veya deyim)" (Türkçe Sözlük 2011: 153); Gramer Terimleri Sözlüğünde "Eskilik: Eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanımdan düşmüş olan, dilin daha eski veya tarihî devrelerine ait kelime, deyim ve şekiller" (Korkmaz 1992: 55); Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde arkaik yerine *eski biçim* ifadesini kullanmış: "Kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu." (Vardar 2007: 93); *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde "eski biçim: Dilin zamana bağlı kurallarına uymayarak eskiliğini muhafaza eden biçim. Örneğin; kaygı ve için kelimelerinin kaygu ve içün biçiminde söylenmesi veya yazılması, eski biçim meydana getirir." (Hengirmen 2009: 157, 158); Mehmet Ölmez, eskicil, eskicilik terimleri ile karşılayarak kavramı şöyle ifade eder: "Bir dilde Eski Türkçeye karşılaştırıldığında, öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır." (Ölmez 2003: 136); "Arkaizm sözcüğü ile eski zamanlara ait ve mevcut zamanda olmayan, kullanılmayan şeyler ifade edilmektedir." (Üşenmez 2014:28); Kü-

* Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, e-mail: ucarmelike85@gmail.com.

çük, makalesinde arkaikliğin öncelikle lehçeler arası eş zamanlılıkla ölçülmesi gerektiğini, daha sonra lehçenin oluştuğu dönemdeki diğer lehçelerden soyutlanması ve lehçenin fonetik, morfolojik tüm özellikleri belirlendikten sonra, bu lehçeye ait eserlerde normalde o dönemde olması söz konusu olmayan ses ve yapı özelliklerinin birlikte sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçedeki gibi yaşaması gerektiği kanaatindedir. (Küçük 2014: 2); Ekşioğlu, eskiliğin bir ölçütünün belirlenmediğini savunur ve ölçüt olarak da günümüze esas almaktadır. Ayrıca yazı dilinde kullanımdan düşen sözcüklerinden bazılarının Anadolu ağızlarında varlığını sürdürebildiğini savunmaktadır (Ekşioğlu 2015: 379); Gülsevin, arkaik kavramı ile ilgili olan makalesinde:

Herhangi bir tarihî metin veya dönem üzerine çalışanlar, bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde (bir bakıma İstanbul ağzında) kullanılmayan fakat hem bugünkü birçok ağızda hem de makalelere konu olan dönemin neredeyse bütün eserlerinde kullanılan kelimeleri bile, o dönem veya eserin dili için 'arkaik' olarak gösterebilmektedir. Örneğin Anadolu Türkçesinin XIV. veya XVI. ya da XVII. yüzyılına ait bir eserde geçen görk 'güzellik' kelimesini araştırmacılar o metnin dili için arkaik olarak gösterebilmektedir. Oysa bu kelime ilgili dönemin neredeyse bütün eserlerinde, hem de işlek olarak kullanılmaktadır. Hatta bütün Eski Anadolu Türkçesi değerlendirilirken bile bu kelimeyi arkaik unsur saymak yoluna gidenler olmuştur. Oysa araştırmacıların kendi verdikleri ve kabullendikleri tanımlarda bile "Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (eski söz veya deyim)" denildiği hâlde, ilgili dönemin neredeyse bütün eserlerinde kullanılan, yani o gün için canlı ve işlek olan unsurlar bile arkaik olarak gösterilebilmektedir. (Gülsevin 2015: 3) şeklinde bir yorum getirmiştir.

Gülsevin'in arkaik kavramı ile ilgili görüşlerine katılmakla birlikte üzerinde çalıştığımız eser temelinde şunları da söylemek de fayda olduğunu düşünmekteyiz. Bilimsel çalışmaların hepsinde arkaik kavramı ile ilgili olan ortak payda, **eski** dönem, sözcük ve ifade olarak değerlendirilmesi ve **kullanımdan düşen** sözcük olarak ifade edilmesidir. Bu durum bilimsel çalışmaların hepsinde söylendiği ve kabul gördüğü hâlde, konuyla ilgili sunulan örneklerle uyuşmamaktadır. Arkaik kavramı, kendi bulunduğu dönemi içinde değerlendirilmesi gereken bir kavramdır. Eğer herhangi bir çalışmada Eski Türkçenin bir izi aranıyorsa o dönemin şartları göz önünde bulundurularak tespit yoluna gidilmelidir. Aksi takdirde özellikle arkaik söz varlığı tespit edilmeye çalışıldığında ciltlerce kitap olacak malzemeler bulunur. Bu bildiride arkaik unsur olarak görülen unsurlardan söz varlığı kısmı çok fazla detaylandırılmayacaktır. Çünkü Eski Anadolu Türkçesinde arkaik olarak bahsi geçen kelimelerin birçoğu, dönemin kendi içinde oldukça işlek kullanılan, hatta Osmanlı döneminde de bulunan, yer yer günümüzde Anadolu ağızlarında geçen sözcüklerdir. Arkaikliğin eskiciliği savunulduğu hâlde arkaik olarak görmedi-

ğimiz ama eserde de çokça bulunan, makaleler ve kitaplarda da sıkça zikredilen kelimelerin bazıları şunlardır:

Anuŕ, ađ-, alda-, biti-, Çalap, diŕ-, geŕez, göynük, sı-, sağıŕ, usaŕ, üründü, uçmak, sin, sökel, yığla-, yarlığa-, gönüci, kağı-, uŕbu, ögey, görklü, örütur-, kamu, kaçan, kani, okı-, göyün-, ün, ünde-, üküŕ, yarak eyle-, yavlak, uçmak, tavar, tamu, öt-, aŕnuđı, aruk, yort-, andayuk, biti, dölen-, dülek, külüğ... Bu kelimeler ve daha niceleri Eski Anadolu metnlerinin sözlüklerinde bulunur. Eski Anadolu sözlüğü olan Tarama Sözlüğü'nde de bu kelimeler bulunmaktadır. Őimdi sorulması gereken bazı sorular vardır: Bu sözlükte bulunmayan bir kelimeyi arkaik olarak değerlendirmek de ne kadar doğru olur? Tarama Sözlüğü'ne geçmeyen fakat çalıŕılan veya çalıŕılmaya devam eden eserlerin söz varlığından ne kadar haberimiz var? Bu sorulara net bir cevap vermek gerçekten oldukça zor bir durumdur. Kanaatimce bir kelimenin arkaik olup olmadığının tespiti için elbette ki ilk baŕvuru kaynağı Tarama Sözlüğü'dür. Fakat kelimenin kullanım sıklığına bakmak kısmen bir çözüm önerisi sunabilir. Mesela arkaik olarak değerlendirdiğimiz kelimeyi sözlükten tespit ettiğimiz an bu arkaik değildir ŕeklinde bir yorum getirmek yerine kullanıldığı eser sayısına bakmak yani istatistiki olarak değerlendirmek bu duruma bir çözüm sunabilir. Böylece kesinkes arkaik bir kelimedir demek yerine kullanım sıklığı az olduğu için arkaik olma ihtimali yüksek olan bir kelime olduğu savunulabilir.

Behcetü'l-Hadâyıık, İbrahim Efendi Nüşhası

Behcetü'l-Hadâyıık, dinî-ahlaki mensur bir eser olup 41 meclisten oluşmaktadır. Arapça ve Farsça bilmeyen vaizlerin isteği üzerine, Arapça ve Farsça yazılmıŕ çeŕitli vaaz kitaplarından faydalanılarak meydana gelmiŕtir. Bu dillerden kitaba alınan manzum parçaların tercümeleri de yine manzum olarak verilmiŕtir.

Eser, yazılıŕ sebebinin ve adının ağıklandığı bir mukaddime ile baŕlamaktadır. Daha sonra tevhid, *Kur'an*, âlimler, Allah'ın fazlı, ölüm, sabır, ibadet gibi konular; receb, ŕaban, ramazan gibi ayların faziletleri; ramazan ve kurban bayramları; cuma, aŕure, kadir gibi önemli gün ve geceler; Hz. Adem'in cennetten kovulması, Hz. Musa'nın Firavun'u imana daveti, Hz. Yusuf kıssası, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da ŕehid edilmesi; Hz. Muhammed, Ya'kub, Yusuf, İbrahim, Musa peygamberlerin vefatları, ayrıca çeŕitli konulardaki ayet ve hadislerin anlamları üzerinde durulmaktadır.

Mensur olan eserde bir hitabet üslubu vardır. Yer yer sorulu cevaplı bilgiler de mevcuttur. Konular iŕlenirken pek çok ayet ve hadise yer verilmiŕ ve çeŕitli hikâyeler anlatılmıŕtır. Eserde zaman zaman konuyla ilgili birtakım manzumelere de yer verilmiŕtir. Bunlar kaside, mesnevi, kıta, rubai ve beyit

türünde aruz ve hece ölçüsüyle yazılmış parçalardır. Bunlar, dini bir karakter taşımakla beraber fazla bir sanat değeri bulunmayan bu sade şiirlerdir.

Behcetü'l-hadâik fi mev'izeti'l-halâik üzerine Koç tarafından yapılan son incelemede eserin telifi 669/1270-685/1286 tarihleri arasında yazılmış olup eserin yazımı 16 yıl sürmüştüğü tespit edilmiştir. Müellifin tam adı Fahrüddîn bin Mahmûd ibni'l-Hüseyn ibni Mahmûd et-Tebrîzî'dir. Eserin kaleme alındığı yer Kayseri'ye bağlı Karahisar Develi (Karahisar-ı Develi) ilçesidir. Bu yerleşim yeri 1945'e kadar bu adla anılmış, bu tarihten sonra Yeşilhisar adını almıştır. Eserin Bursa'da 1 adet (Bursa Bölge Yazmalar Kütüphanesi, Kurşunluoğlu bölümünde, no. 99), İstanbul'da 2 adet (Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi bölümünde, no. 354; Yazma Bağışlar bölümünde no. 4040), Ankara'da 1 adet (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, no. 35879), Almanya'da 1 adet (Berlin, Staatsbibliothek kütüphanesi no. 1076) olmak üzere toplamda 5 nüshası bulunmaktadır (Koç 2011: 159-174).

Anadolu'da Türkçe ilk telif eser olarak bilinen Behcetü'l-hadâyik adlı eserin Bursa nüshası Mustafa Canpolat tarafından 1995 senesinde doktora tezi olarak yapılmıştır. Araştırmalar sonucunda bu eserin Canpolat'ın çalışmış olduğu nüsha dışında 4 nüshasının daha var olduğu tespit edilmiştir. Bu 4 nüsha Canpolat'ın çalıştığı nüshadan farklı olarak daha çok Oğuzcalaştığı dikkat çekmektedir. Böylece karışık dilli olarak da ifade edilen Bursa nüshasından farklı olarak standartlaşmış bir Oğuzcanın varlığı diğer 4 nüshada tespit edilmektedir. Nüsha, miklepli, koyu kahverengi meşin ciltlidir. Ölçüsü 25 x 17, kâğıdı bej renkli, aharlı ve kalıncadır. Harekeli nesih ile yazılmıştır, 325 varaktan oluşmaktadır. İstinsah tarihi 880/1475'tir. Bu bildiriye Oğuzcalaşmış olan Behcetü'l-Hadâik'in İbrahim Efendi nüshasındaki yer alan bazı arkaik unsurlar sunulmaya çalışılacaktır.

Eserde Bulunan Bazı Arkaik Unsurlar

Tasrı: Kelime metinde 590 kere Taşrı , 38 kere de Tasrı şeklinde kullanılmaktadır. İstatistiki olarak değerlendirdiğimiz zaman s (nun-kef) şeklinde yazılmış olan Tasrı kelimesi bir imlâ hususiyeti olmanın yanısıra arkaik olduğunu göstermektedir. (20a/11)

turur : Metinde bildirme eki olan durur/dur eki d'li yazılırken sadece bir yerde t'li (t) yazılması arkaik bir imlâ hususiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. (27b/13)

-GA: Metinde yönelme eki -A şeklinde olmasına rağmen 3 yerde -GA şeklinde olması arkaik bir morfolojik hususiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. uçmakğa (10a/3; 265b/10) , Çalap'ğa (14a/10)

-nI: Metinde acusatve eki -I şeklinde iken 2 yerde-nI şeklinde kullanılarak arkaik bir morfolojik hususiyet olarak belirmiştir:

Kendüzünî (14a/12); Yazuknı (14a/11)

ayt-: “söylemek” anlamına gelen kelime Eski Anadolu Türkçesinde ve metinde ince sıradan olmasına rağmen , eserde bir kere kalın şekli bulunmaktadır Ayıtğıl (44b / 6).

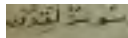
-DAç: Gelecek zaman sıfat-fiil eki ve gelecek zaman eki olan –DAÇI eki metinde gel- fiili ile ünlüsü düşmüş ve gelecek zaman sıfat-fiil anlamını taşıyarak varlığını korumuştur.

 (141b / 3)

- Bu yıldan geldec yıladek gökden yere nice yağmür yağası durur. (49a / 5)
- Cebra'ml eline vèrür ışmarlar bu yıldan geldec yıla degin niçe kimseler řā'at kılasıdur. (49a / 15)
- Anlar kim dilemezler malrüm kalurlar geldec yıla degin kim yine berāt geçesi gele ayruķ ol şapuları açmazlar. (56a / 5)
- Bu rama½ān ayı varsun yine geldec yıl oruc dutam olmaya kim ecel güneşi ömrün bağın yaķa, vucūduņ ağacın şuruda, yine geldec rama½ān ayına ermeyesin ol œevâblardan kim Muřammedi Muřtafā bu oruc dutanlar va'ad kıldı maşrüm kılasın. (70b / 6, 7, 8, 9)
- Rama½ān ayı sizden hoşnuğ varur-ısa yine geldec rama½ān ayına degin her gün saņa bayrām durur. (103a / 14)
- İlla 'arefe gün oruc dutmak iki yıllık yazuğına keşaret ola bir geçmiş yuluņ bir daçı geldec yuluņ subhāne raşime kerime kim şul bir 'arefe gün oruc dutduğıçün bir yıllık geçmiş yazuğın yarlığar. (114a / 1, 2, 3)
- Bir geldec yıla degin nūr içinde olur ya'ni nūr içinde dirlür. (141b / 2)

ř/s: Metinde Batı Türkçesinde kalın sıradan yazılmayan “su” kelimesi metinde 10 yerde sad (ř) ile 7 yerde sin (s) ile yazıldığı tespit edilmiştir. Hatta aynı sayfada hem sinli hem sadlı yazım söz konusudur:

susuzlıķdan (15a / 7)

susuzlıķdan (15a / 13)

Sonuç

Arkaik-arkaizm Türkoloji'de hâlâ tam anlamıyla yerini bulamamış bir kavram alanıdır. Bu kavram alanının daha sağlam verilerle Türkoloji'de yer edinmesi için, çalışılan metinlerin dizin-sözlüğünün olması ve bu eserlerin artık elektronik ortamda yer alması veya Tarama sözlüğüne eklenmesi gerekir. Böylelikle özellikle söz varlığının arkaikliğinin tespiti daha da kolaylaşacaktır. Arkaikliğin ölçütünün istatistiki veri ile sağlanmasının mümkün olduğunu görmekteyiz.

Anadolu'daki İlk Türkçe telif eser olan Behcetü'l-Hadâyik'in Eski Türkçeden arınmış katıksız Oğuzca ile yazılmış İbrahim Efendi nüshasında yer yer bir önceki dönemin etkilerini görmek mümkündür. Bu nüsha *olga-bolga* meselesinin tartışıldığı Bursa nüshasından her ne kadar dili ve imlâsı açısından farklı olsa da eserde görülen Eski Türkçenin kalıntıları esere ayrı bir değer katmaktadır.

KAYNAKLAR

- GÜLSEVİN, Güler (2015), "Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihi Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarının Tespitindeki Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 32, sy. 1-12,
- ÖLMEZ, Mehmet (2003), "Çağatayca'da Eskicil Ögeler Üzerine", *Mustafa Canpolat Armağanı*, Ankara, sy. 135-142.
- ÜŞENMEZ, Emek (2014), *Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Ögeler*, Akademik Kitaplar, İstanbul.
- Türk Dil Kurumu (2011), *Türkçe Sözlük*, 11. baskı, Ankara.
- KOÇ, Mustafa, "Anadolu'da İlk Türkçe Telif Eser", *Bilig Dergisi*, S. 57, s.159-174, 2011.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KÜÇÜK, Serhat (2014), "Şeyyad Hamza'nın Yûsuf u Zeliha'sındaki Arkaik Unsurlar" *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 52, ERZURUM, sy. 1-25.
- VARDAR, Berke (2007), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul.
- HENGİRMEN, Mehmet (2009), *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yayınları, Ankara.
- EKŞİOĞLU, Serap (2015), "Şeyhî Divanı'ndaki Arkaik Sözcükler", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, S 15, sy. 378-387.